

КНІГІ, ВЫДАДЗЕННЯ Ў РАСЕЙСКОЙ ІМПЕРЫІ

Беларускае слова ў другой палове XIX ст., нягледзячы на свой статус "наречыя", "говора" ў Расейскай імперыі, усё ж з'яўлялася ў друку, падрыхтоўваючы грунтоўныя сведчанні для свайго адраджэння. У 1860 – 1890-я гг. былі сабраны і апублікаваны ўнікальныя па багацці і каштоўнасці дакументы з гісторыі Вялікага Княства Літоўскага, гістарычныя і этнаграфічныя даследаванні, зборы фальклору, апісанні звычайў і абрадаў беларусаў, якія раскрывалі духоўную культуру беларускага народа. Насуперак прарасейскай і прапольскай грамадскай думцы, якая сцвярджала адсутнасць беларусаў як этнасу, гэтыя творы аб'ектыўна засведчылі факт яго існавання.

З аднаго боку, гвалтоўныя меры русіфікацыі і барацьба царызму з палышчызнай, у тым ліку забарона публікацый лацінскім шрыфтам, не дазвалялі развівацца беларускаму друкаванаму слову, якое ў той час мела моцны ўплыў польскай культурынай традыцыі, што выяўлялася ў выкарыстанні лацінскага шрыфту. З другога – наступова ішоў працэс вяртання да вытокаў і скарынаўскіх традыцый у друку. Гэта засведчылі і беларускія творы, большасць з якіх у другой палове XIX – пачатку XX ст. выйшла кірыліцай.

Так, на пачатку 1860-х гг. з'яўляецца некалькі беларускамоўных выданняў кірыліцай – "Бяседа старога вольніка з новымі пра іхняе дзела" [Магілёў, 1861] і "Рассказы на белорусском наречии" (Вільня, друкарня А. Сыркіна, 1863). Магілёўскае паходжанне "Бяседы старога вольніка...", экзэмпляр якой без даты і месца выдання захоўваецца ў Расейскай Нацыянальнай бібліятэцы ў Санкт-Пецярбургу, грунтуецца на тым, што кніга была выдадзена на загад магілёўскага губернатара. Найбольш верагодная дата выхаду – год абвяшчэння Маніфеста 19 лютага 1861 г., пра які і вядуць гаворку аўтары выдання Апанас Кісель і Франц Блус. Крытыка уніятства і каталіцызму, ухваленне звароту беларусаў да праваслаўнай веры, пытанні сямейнай маралі, развіццё асветы – асноўныя тэмы віленскіх "Рассказов...", якія былі разасланы ва ўсе школы краю і чыталіся вучням і іх бацькам. Аднак, як адзначыў даследчык Сцяпан Александровіч, прымалася гэтае выданне сялянамі з недаверам, з чаго афіцыйныя ўлады рабілі выснову пра бессэнсоўнасць друку кніг на беларускай гаворцы.

Разам з афіцыйна дазволенымі выданнямі на пачатку 1860-х гг. выходзілі і нелегальныя кнігі, накіраваныя супраць каланіяльнай палітыкі царызму ў Беларусі: "Pieśni nabożnyja" (Варшава, 1861) і "Elementarz dla dobrych dzieciak katolikaŭ" (Варшава, 1862). З архіўных матэрыялаў вядома, што першае выданне, якое не захавалася да нашага часу, змяшчала ў перакладзе на беларускую мову польскі гімн-малітву "Божа, ты Польшчы праз доўгія векі...". "Elementarz...", які выйшаў накладам кнігарні Цэльса Лявіцкага, прызначаўся беларускім сялянам-католікам у якасці буквара і змяшчаў беларускія тэксты лацінкай. Арыгінал захоўваецца ў бібліятэцы Віленскага ўніверсітэта. Падобным да названых выданняў было і кіеўскае – "Pieredsmiertnyj rozhovor Pustelnika Pietra, katoryj żyu u puszczy dziewięćdziesiąt

ВЯЗАНКА

Янкі Лучыны

(Івана Неслухавскага)

Пецярбург,
1908 року.

let, a pamior majuczy sto sorok let", якое С. Александровіч датуе пачаткам 1860-х гг. "Вы, дзеці моі мужыкі! Ідзіце за шляхтою і памагайце полякам, бо чэрэз іх толькі дастанеце землю і вольнасць во векі векоў" – у прыведзеных словах з выдання і заключалася асноўная яго ідэя, накіраваная на падтрымку паўстанцага руху.

Пасля задушэння паўстання 1863 г. беларуская тэматыка ў друку не знікла, наадварот, адбыўся яе колькасны рост.

Як і ў першай палове XIX ст., большасць беларускамоўных тэкстаў толькі ўключалася ў кніжны рускамоўныя ці польскамоўныя выданні.

У беларускіх губернскіх гарадах Віцебску, Мінску, Гродне і Магілёве з 1860 – 1880-х гг. выходзілі памятнаыя кніжкі, гістарычна-статыстычныя апісанні асобных павеатаў, мястэчак, што дазваляла сканцэнтраваць значныя мясцовыя грамадскія сілы і развіваць краязнаўчы рух. Над падрыхтоўкай гэтых выданняў старанна

працавалі выдавецтвы губернскіх статыстычных камітэтаў, Віцебскі архіў старажытных актаў, якія ў сваю чаргу спрыялі наступнаму з'яўленню асобных беларускамоўных выданняў.

1880-я гады прынеслі ажыўленне ў беларускі грамадскі і літаратурны рух. Беларускія нарадавольцы, якія на пачатку 1880-х гг. арганізавалі падпольны друк публіцыстычнай літаратуры, беларускую мову не выкарыстоўвалі. Хоць нельга не пагадзіцца з С. Александровічам, які залічвае іх выданні да беларускіх: "К белорусской молодежи: Призыв" (1881), "Письмо о Белоруссии. Письмо первое" Данілы Баравіка (1882), "Послание к землякам-белорусам" Шчырага Беларуса (1883) і іншыя, часопіс "Гомон". Гомануўцы засведчылі той факт, што ў 80-я гг. XIX ст. пачалося ажыўленае зацікаўленне Беларуссю, што "сярод самой беларускай інтэлігенцы ўтварылася шмат гурткаў, а разам з тым столькі ж поглядаў на практычнае вырашэнне беларускага пытання" (Гомон, 1884, № 2). Беларускія нарадавольцы амаль на дзесяць гадоў раней за Францішка Багушэвіча выступілі з выразна сфармуляванымі поглядамі на нацыянальныя праблемы.

З сярэдзіны 1890-х і да пачатку 1900-х гг. беларускамоўныя творы кірыліцай выдаваў сваім коштам Аляксандр Ельскі. Гэта тры творы павучальнага зместу: "Сынок! Рассказ з праўдзівага здарэння. Усім бацькам і дзецям для перасцярогі" (С.-Пецярбург: друкарня Эдмунда Еўдакімава, 1895), "Выбіраймася ў проці! Скарэй у Томск" (С.-Пецярбург, 1896; Віцебск, 1896) і "Слова аб праклятай гарэцы" (С.-Пецярбург: друкарня Г. Бернштэйна, 1900). Дазволенымі да друку былі і творы віцяблянкіна Аляксандра Пшчолкі, прысвечаныя беларускаму жыццю (Віцебск, 1898 – 1910), якія з'яўляліся слабым падабенствам і да беларускай мовы, і да літаратурна-мастацкіх твораў.

Беларускае друкаванае слова на пачатку XX ст. прадаўжала жыццё і набывала новыя рысы дзякуючы шэрагу грамадскіх моладзевых арганізацый, адной з якіх была студэнцкая культурна-асветніцкая арганізацыя "Круг беларускай народнай прасветы і культуры", або "Круг беларускі", якая ўзнікла ў Санкт-Пецярбургу напрыканцы 1902 г. Але на падставе мемуарных

30 верасня 1865 г. міністр унутраных спраў царскай Расеі Пётр Валуеў спецыяльным цыркулярам загадаў усім губернатарам: “1. Забараніць усім уладальнікам друкарняў, літаграфій і хромалітаграфій друкаваць у прадпрыемствах, якія належаць ім, якія-небудзь выданні на літоўскім і жмудскім дыялекце лаціна-польскімі літарамі. 2. Ужыць усе сродкі, якія будуць у руках губернатара, каб забараніць перавоз, продаж і распаўсюджванне такіх выданняў. 3. Паведаміць пра гэтае распараджэнне ўсім уладальнікам друкарняў, літаграфій і хромалітаграфій, а ў выпадку парушэння гэтага цыркуляра канфіскаваць забароненыя выданні”.

крыніц можна зрабіць выснову, што гурток дзейнічаў яшчэ раней, недзе ў самы апошнія гады XIX ст. Гэта было, па сутнасці, першае беларускае выдавецтва. У яго склад уваходзілі студэнты-беларусы з розных навучальных устаноў расейскай сталіцы. Асноўнай мэтай гуртка было асветніцтва і выданне кніг на беларускай мове. Ужо ў 1903 г. з’явілася першая кніга “Круга беларускага” – “Вязанка” Янкі Лучыны. У той самы год выйшла “Калядная пісанка”, праўда, студэнты змаглі выдаць яе толькі на гектографе. Праз год выйшлі “Казкі” і “Велікодная пісанка”. Апошняя, надрукаваная гектаграфічным спосабам, пачынаецца кароценькай прадмовай “Да чытацляў”. У пісанцы змешчаны яшчэ два вершы Цёткі пад псеўданімам Гаўрыла – “Немаш але будзе” і “Музыкант беларускі”, а таксама пераклад з польскай мовы апавядання Маўрыцыя Жыха “Да свайго бога”. Завяршала выданне невялікая бібліяграфія беларускіх кніг і кніг пра Беларусь

і беларускую мову. Пэўным крокам наперад было імкненне маладых выдаўцоў наблізіць і замацаваць нарматыўныя асновы літаратурнай мовы, якая адпавядала не пэўнай мясцовасці, а ўсёй Беларусі.

Такім чынам, другая палова XIX – пачатак XX ст. сталі для беларускага друку чарговым этапам на шляху да яго нацыянальнага адраджэння. Павялічылася колькасць выданняў на рускай і польскай мовах, якія змяшчалі беларускамоўныя тэксты: гістарычныя, краязнаўчыя, этнаграфічныя, фальклорныя, мовазнаўчыя – больш за 200 выданняў, што амаль у чатыры разы перавышала колькасць падобных выданняў першай паловы XIX ст.

Асноўнымі цэнтрамі беларускамоўнага кнігадрукавання былі Санкт-Пецярбург, Вільня, Віцебск, Кракаў, Масква, Магілёў, Варшава, Кіеў. Па некалькі выданняў выйшла ў Лондане, Гродне, Мінску, Львове, Беластоку, Чарнігаве, Коўне, Тэльзіце, Жэневе, Рэвелі.

Уласна беларускамоўных выданняў за 1861 – 1904 гг. налічваецца (ці вядома на сёння) толькі крыху больш за 30, асноўныя з іх выйшлі ў межах Расейскай імперыі, а за межамі – 13 выданняў (Кракаў, Лондан, Львоў, Тэльзіт, Жэнева). Значным набыткам у гэты час стала выданне беларускамоўных літаратурна-мастацкіх і масава-палітычных публіцыстычных твораў, якія закладвалі асновы і кірункі беларускай мастацкай літаратуры. Гаварыць сёння пра шляхі беларускага кнігадрукавання ў канцы XIX – пачатку XX ст. – гэта значыць высвятляць не толькі гісторыю нашай кнігі. У сілу надзвычай складаных гістарычных умоў таго часу станаўленне беларускага кнігадрукавання стала часткай развіцця грамадска-палітычнай думкі. Само з’яўленне кожнай беларускай кнігі было значным грамадскім фактарам.

Лора ДОЎНАР.

Слова друкаванае: XVII – XIX стст.

БАЗЫЛЬЯНСКІЯ ДРУКАРНІ

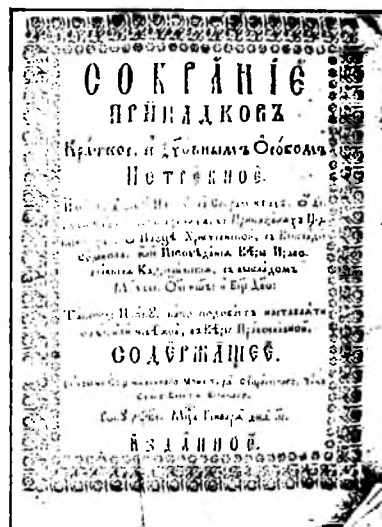
Адно тое,
што спраўджае і абяцае
спраўдзіць Пан Бог для святой
ушаны і памнажэння
Царквы Католицкай,
адно яно
у вечнасці застаецца.
Не пераможа
зман праўды!
Не перамогуць

Іпація Пацей. На свеце так водзіцца.
Алесь Разанаў. З “Кнігі ўзнаўлення”.

Віленская Троіцкая (базыльянская) друкарня (дзейнічала да пачатку XIX ст.) выдавала богаслужбовыя, тэалагічныя творы, панегірыкі, падручнікі, мастацкую літаратуру – паэзію, прозу, драматычныя творы – на старабеларускай, польскай, лацінскай і французскай мовах. Вядомы 22 тытулы кніг грэка-католіцкага ордэна базыльян у Мінску.

Супрасльская друкарня, створаная на аснове Свята-Троіцкай віленскай базыльянскай друкарні, існавала з 1695 да 1803 г. пры Супрасльскім Дабравешчанскім манастыры (цяпер тэрыторыя Польшчы), дзе і размяшчалася ў мураваным будынку. Тут убачылі свет больш за 420 выданняў на старабеларускай, царкоўнаславянскай, польскай, лацінскай і іншых мовах. Сярод кніг – першы кірыліцкі помнік нотадрукавання (1697, у зборніку “Паследаванне пострыгу”). Друкарня рэпрэзентавала кнігі Грэка-католіцкай царквы. Тут выйшлі і творы выдатнага пісьменніка-палеміста Іпація Пацея.

На старонках “Роднага слова” надрукаваны артыкул “Пачаткі уніяцкае гамілетыкі: Прапаведніцкая спадчына мітрапаліта Іпація Пацея” Юрыя Лаўрыка (2005, №№ 6, 7) і Казанне і Гамілія на нядзелю пра фарысея і мытніка Іпація Пацея (2005, № 8).

Тытульны аркуш “Збору выпадкаў”. 1722 г.